

**Mučenje, maltretiranje i stegovni postupci u kazneno-popravnim
ustanovama u Bosni i Hercegovini**

**Ocjena stanja ljudskih prava u kazneno-popravnim ustanovama u Bosni i
Hercegovini**

Siječanj 2011.

„Stupanj civilizacije jednog društva procjenjuje se promatranjem njegovih zatvora.“

Fjodor Dostojevski

Kazalo

Sažetak.....	1
Poglavlje I. Uvod.....	2
1. Okolnost nastanka izvješća	2
2. Metodologija	3
Poglavlje II. Prikaz zatvorskog sustava u Bosni i Hercegovini	3
Poglavlje III. Mučenje i maltretiranje	4
1. Mučenje i fizičko maltretiranje od strane zatvorskog osoblja	4
1.1. Norme i standardi ljudskih prava.....	4
1.2. Opći prikaz	6
Primjer fizičkog zlostavljanja iz prakse: Neredi u Banjaluci.....	8
1.4 Žrtve psihičkog nasilja	9
2. Profesionalnost zatvorskog osoblja	11
2.1. Međunarodne i domaće norme i standardi	11
2.2. Opće primjedbe.....	11
3. Nasilje među zatvorenicima	12
3.1. Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava	12
3.2. Opće primjedbe.....	13
3.3. Odgovor zatvorske uprave i okolnosti	14
Poglavlje IV. Pritužbe i stegovni postupci	14
1. Postupak po pritužbama i pravni lijekovi u slučajevima maltretiranja.....	14
1.1. Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava	14
1.2. Napomene u svezi s postupcima po pritužbama.....	15
2. Stegovni postupak.....	15
2.1. Međunarodni standardi i standardi u BiH	15
2.2. Postupak	16
2.3. Upućivanje u samicu	17
3. Mjere prinude i uporaba mjera prinude	17
1.1.1. Zaključci.....	17
Poglavlje V. Komunikacijski kanali.....	18
1. Komunikacija unutar strukture zatvorskog osoblja	18
2. Kanali komunikacije sa zatvorenicima	18
Poglavlje VI. Zaključci i preporuke	19
1. Završna riječ.....	19
2. Preporuke	19
2.1. Za borbu protiv nasilja i osiguravanje odgovarajućeg tretmana.....	19
2.2. U svrhu poboljšanja stegovnih i postupaka po pritužbama.....	20
Prilozi.....	22
A. Metodologija.....	22
B. Kontrolni popis metodologije za posjete zatvorima	24
C. Upitnik.....	27

Sažetak

U sektoru pravosuđa BiH, izvršenje kaznenopravnih sankcija je ključna komponenta prilikom ocjenjivanja ukupnog rada tog sektora, učinkovitosti i poštovanja međunarodnih standarda za zaštitu ljudskih prava. Osim toga, učinkovit i pouzdan sustav izvršenja kaznenopravnih sankcija osigurava poštovanje pojedinačnih prava osoba na izdržavanju kazne, sigurnosti javnosti, te povećava povjerenje građana u pravosudni sektor u cjelini. Zbog toga je Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, Misija OESS-a u BiH, (Misija) uvrstila vršenje procjene zatvorskog sustava u svoj program praćenja rada sektora pravosuđa.

Iako praćenje rada zatvorskih ustanova u BiH od 2008. godine uključuje niz aspekata, **u ovom izvješću Misija se bavi navodima mučenja, maltretiranja i korištenja stegovnog postupka**, koji nisu sukladni propisima. Takvo praćenje, zajedno s drugim aktivnostima zagovaranja zatvorskih reformi, čini dio šireg napora u uspostavi Nacionalnog preventivnog mehanizma, sukladno Opcionom protokolu uz Konvenciju protiv mučenja, kao i u svrhu pružanja potpore, što skorijoj provedbi Strategije za reformu sektora pravosuđa u BiH.

Ovo se izvješće sastoji od šest poglavlja. U uvodnim poglavljima daju se šire okolnosti bavljenja Misije pitanjima vezanim za kazneno-popravne ustanove i metodologije praćenja, kao i opći prikaz zatvorskog sustava u BiH. U sljedećem poglavlju govori se o standardima i navodima mučenja i maltretiranja, te se pokrivaju pitanja, kao što su postupanje i profesionalnost zatvorskog osoblja i nasilje među zatvorenicima. U Poglavlju IV. ispituju se žalbe zatvorenika i stegovni postupci, zbog važne veze između njih i sprečavanja maltretiranja. U Poglavlju V. ispituju se komunikacijski kanali između zatvorskog osoblja i između zatvorskog osoblja i zatvorenika.

Na kraju, Poglavlje VI. sadrži preporuke upućene ravnateljima zatvora, upravama i relevantnim ministarstvima. Ove opsežne preporuke obuhvataju osiguravanje adekvatnih programa za postupanje prema zatvorenicima, do mijenjanja neučinkovitih mehanizama za pritužbe i žalbe. Cilj je preporuka da smanje faktore koji doprinose nasilju nad zatvorenicima od strane zatvorskog osoblja, kao i nasilju među zatvorenicima:

- Prenapučenost zatvora;
- Nedostatan broj zatvorskog osoblja, posebno čuvara;
- Neprofesionalnost osoblja, posebno čuvara;
- Nepostojanje učinkovitih mehanizama za pozivanje počinitelja na odgovornost i njihovo nepoznavanje;
- Nekorištenje i nepovjerenje u mehanizme za pritužbe;
- Nepostojanje adekvatnog liječenja ovisnosti o drogama;
- Nepostojanje tretmana i aktivnosti, posebno prilika za rad i obrazovanje.

Osim toga, suvisla i brza reakcija uprave zatvora na bilo kakav oblik nasilja unutar zatvorskih zidova također je identificirana kao ključni faktor za smanjenje nasilja. U načelu, ovo pitanje, kao i prethodno navedeni problemi, pojačani su fragmentiranošću zatvorskog sustava BiH, koja omogućava značajnu autonomiju unutar svakog zatvora. Namjera je Misije da ovo izvješće služi kao sredstvo za izgradnju kapaciteta za buduće napore u praćenju rada kazneno-popravnih ustanova, ali prvenstveno da izvješće potakne sve unutar zatvorskog sustava da rade na rješavanju identificiranih problema, kako bi stvorili zatvorski sustav bez maltretiranja, koji će poštovati temeljna ljudska prava zatvorenih osoba.

Poglavlje I. Uvod

1. Okolnosti nastanka izvješća

Sukladno članku XIII. Aneksa 6. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (BiH) i pratećih dokumenata,¹ Misija OESS-a vrši temeljito praćenje stanja ljudskih prava u zemlji. Misija ima sveobuhvatan pristup u ocjeni poštovanja međunarodnih normi za zaštitu ljudskih prava u BiH u sektoru pravosuđa, prateći sve faze kaznenog postupka, kao i sustav izvršenja kaznenih sankcija.

Misije OESS-a uvijek su bile uključene u praćenje rada kazneno-popravnih ustanova i aktivnosti vezanih za reformu zatvorskeg sustava², a sada još i više s fokusom na uspostavu Nacionalnih preventivnih mehanizama (NPM) sukladno Opcionom protokolu uz Konvenciju UN-a protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja (Opcioni protokol) u državama u kojima djeluje OESS. Cilj praćenja rada kazneno-popravnih ustanova i aktivnosti zagovaranja Misije je pružanje potpore uspostavi takvog mehanizma u BiH, pružanje pomoći u provedbi Strategije za reformu sektora pravosuđa, te pružanje pomoći organima vlasti u iznalaženju načina da se poštovanje standarda ljudskih prava u zatvorima podigne na višu razinu, kao i borba protiv problema, koji se stalno ponavljaju, kao što su bjekstva zatvorenika.³

Treba naglasiti odmah na početku da Strategija za reformu sektora pravosuđa⁴ stavlja značajan fokus na **poboljšanje** učinkovitosti zatvorskeg sustava u cijeloj BiH. Stup II., posvećen izvršenju kaznenopravnih sankcija predviđa niz konkretnih aktivnosti za razvoj usklađenijeg sustava kaznenopravnih sankcija, koje su sukladne standardima zaštite ljudskih prava. Te aktivnosti su podijeljene na tri strateške oblasti koji se odnose na: 1.) Upravljanje sustavom za izvršenje kaznenopravnih sankcija;⁵ 2.) Prenapučenost zatvora;⁶ i 3.) Veću primjenu međunarodnih standarda u zatvorima u BiH.⁷

¹ U tom smislu pogledati, naročito, Ministarsku odluku iz Budimpešte MC (5), u kojoj se detaljno govori o mandatu OESS-a u svezi s praćenjem stanja ljudskih prava u BiH.

² Vidjeti primjerice, Konačno izvješće sa Dopunskog sastanka Odjela za ljudsku dimenziju OESS-a o zatvorskoj reformi, srpanj 2002. godine, kao i *OESS Human Dimension Commitments* sa Sastanka u Copenhagenu Konferencije o ljudskim dimenzijama Povjerenstva za sigurnost i suradnju u Europi (CSCE) (1990.). Oba dokumenta su dostupna na engleskom jeziku na: <http://www.legislationline.org/topics/organisation/3/topic/13>.

³ Primjerice, Radovan Stanković, osuđen za ratne zločine, pobjegao je iz zatvora u Foči 25. svibnja 2007. godine i još uvijek je na slobodi. Karray Kamel bin Ali, također poznat pod imenom Abu Hamza, nije se vratio sa šesnaestodnevnog dopusta u zatvor u Zenici u srpnju 2009. godine. U vrijeme bjekstva, Abu Hamza je bio na odsluženju kazne zatvora od četiri godine u zatvoru u Zenici za pljačku, prijetnju tužitelju, kao i za nasilje u obitelji; postao je zloglasan zbog navodnih veza s Al Qa`edom. Uhićen je i vraćen u zatvor 7. kolovoza 2009. godine.

⁴ Strategija za reformu sektora pravosuđa, koja je usvojena 2008. godine, predstavlja dogovoreni okvir za reformu unutar pravosudnog sustava u razdoblju između 2008. i 2012. godine i sadrži 69 konkretnih strateških programa s ukupno 207 aktivnosti. Strateške aktivnosti su podijeljene u pet glavnih područja: 1.) Pravosudni sustav; 2.) Izvršenje kaznenih sankcija; 3.) Pristup pravdi; 4.) Potpora ekonomskom razvoju i 5.) Koordinacija, upravljanje i odgovornost. Više informacija o Strategiji i Akcionom planu može se naći na <http://mpr.gov.ba/bs/str.asp?id=434>.

⁵ Strateški programi uključuju harmonizaciju svih standarda i propisa koji se tiču izvršenja kaznenih sankcija u Bosni i Hercegovini, uspostavu zatvorskih uprava koristeći usklađeno zakonodavstvo i standarde i provedbu ponovne kategorizacije zatvora i klasifikacije unutar zatvora.

⁶ Strateški programi Strategije obuhvataju razvoj sustava uvjetnog otpusta, afirmiranje izvršenja alternativnih kazni i provedbu *instituta rada za opće dobro na slobodi* i poboljšanje uvjeta kroz rekonstrukciju postojećih zatvora, napuštenih vojnih objekata i izgradnju državnog zatvora.

⁷ Strateški programi Strategije obuhvataju poboljšanje sustava postupanja prema određenim kategorijama zatvorenika (maloljetnici, žene i osobe, kojima je određeno obvezno liječenje), poboljšanje sustava zdravstvene

Saznanja iznesena u ovom izvješću dalje naglašavaju važnost brze provedbe Stupa II. Strategije za reformu sektora pravosuđa, i za nadati se da će relevantni organi vlasti riješiti probleme identificirane u sklopu ovog izvješća kroz provedbu Strategije ili na neki drugi način.

2. Metodologija

U ovom izvješću rezimiraju se saznanja stečena praćenjem rada kazneno-popravnih ustanova u Banjaluci, Foči, Mostaru, Sarajevu, Tuzli, Zenici i Bijeljini, od srpnja 2009. do svibnja 2010. godine. Fokus na mučenje, maltretiranje i stegovni postupak rezultat je početne ocjene Misije svih 14 kazneno-popravnih ustanova zatvorenog i poluotvorenog tipa iz 2008. godine.

Razgovori koji su vođeni za potrebe ovog izvješća u svakoj od kaznenih ustanova, obavljani su s najmanje 15 zatvorenika i s oko pet članova zatvorskog osoblja, uključujući ravnatelje i čuvare.⁸ Ukupno je obavljeno 147 razgovora; 113 sa zatvorenicama i 34 sa članovima zatvorskog osoblja. Razgovori su se obavljali uz korištenje upitnika i pozorno osmišljene metodologije.⁹ Razgovori su trajali oko jedan sat sa svakom osobom. Kako bi se dobila najšira moguća slika o stanju ljudskih prava u bosanskohercegovačkim zatvorima, razgovori su se vodili, kada je to god bilo moguće, sa zatvorenicama koji pripadaju svim etničkim skupinama i nacionalnim manjinama, zatvorenicama koji su imali iskustvo u stegovnim postupcima, maloljetnicima, zatvorenicama, zatvorenicama osuđenim za različite vrste kaznenih djela, ovisnicima o narkoticima, i drugima.

Jedan od najvećih izazova za svaki program praćenja rada kazneno-popravnih ustanova prikupljanje je pouzdanih i vjerodostojnih informacija, kao osnove za donošenje objektivnih zaključaka. U cjelini, ispitanici i prikupljene informacije dali su **diferenciranu i balansiranu sliku**, naglašavajući negativne aspekte, a u isto vrijeme zapažajući pozitivna dešavanja. Uposlenici Misije su, također, potvrdili informacije provjeravajući ih s različitim sugovornicima, kao i tražeći informacije za potvrdu određenih navoda, kada je god to bilo moguće.

Poglavlje II. Prikaz zatvorskog sustava u Bosni i Hercegovini

Zatvorski sustav u BiH danas karakterizira fragmentiranost, kako u smislu organizacijske strukture, tako i u smislu zakonodavnog okvira koji ga regulira. Izvršenje kaznenopravnih sankcija raspoređeno je između tri razine vlasti u nadležnosti Ministarstva pravde BiH i ministarstava pravde u entitetima.¹⁰

Postoji petnaest kazneno-popravnih ustanova u Bosni i Hercegovini¹¹, u kojima je, prema najnovijim podacima prikupljenim u vrijeme izrade ovog izvješća, smješteno 2.580 osoba.¹²

zaštite za sve zatvorenike, uspostavu sustava neovisne inspekcije zatvora u Bosni i Hercegovini, izradu i primjenu koherentnog sustava obrazovanja i obučavanja zatvorskog osoblja u Bosni i Hercegovini, razvoj zakonski definiranog i usklađenog sustava amnestije i pomilovanja, sukladno međunarodnim standardima.

⁸ Zbog nevelikog broja navoda o povredama ljudskih prava u zatvoru u Bijeljini, obavljen je razgovor sa samo 10 zatvorenika.

⁹ Detaljan upitnik, metodologija obavljanja razgovora i smjernice za raščlambu, sadržani su u Aneksu.

¹⁰ U Brčko distriktu BiH ne postoji zatvorski objekt za izvršenje kaznenih sankcija. Izrečene sankcije se izvršavaju u zatvorima u entitetima. Zakonska osnova za ovo je Sporazum o razumijevanju između Brčko distrikta BiH i entiteta. U Brčko distriktu BiH postoji pritvorska jedinica.

¹¹ Ova brojka uključuje Pritvorsku jedinicu Suda BiH, osam zatvora u Federaciji BiH i šest zatvora u Republici Srpskoj.

Ukupan broj od 2.580 zatvorenika za državu koja broji oko 4 milijuna stanovnika¹³ znači da je stopa zatvorenika (64,5 na 100.000) niska u odnosu na europske standarde. Brojevi u Europi su, uopćeno govoreći, u porastu, i odnedavno je došlo do značajnog porasta stope zatvorenika u Hrvatskoj i Srbiji.¹⁴

Zatvori u BiH klasificirani su kao „zatvorenog tipa“ i „poluotvoreni“, sukladno odgovarajućim Zakonima o izvršenju kaznenih sankcija. Ova klasifikacija ukazuje na razlike u razini sigurnosti i zatvorskog režima za zatvorenike; ustanove zatvorenog tipa su namijenjene za zatvorenike koji su počinili teža krivična djela i zatvorenike koji imaju znatno veća ograničenja. Dvije takve ustanove postoje u Republici Srpskoj (Foča i Banjaluka) i jedna u Federaciji BiH (Zenica).

Na zemljovidu ispod, označene su lokacije svih kaznenih ustanova u BiH.

Slika 10: Pregled rasporeda zatvora u BiH

Ustupljeno od strane ureda Vijeća Evrope u Sarajevo

Poglavlje III. Mučenje i maltretiranje

1. Mučenje i fizičko maltretiranje od strane zatvorskog osoblja

1.1. Norme i standardi ljudskih prava

¹² Vijeće Evrope: Godišnja zatvorska statistika, SPACE I-2009, podatak ustupio Terenski ured Vijeća Evrope u Sarajevu. Ova brojka uključuje i pritvorenike.

¹³ Brojku od četiri milijuna stanovnika u Bosni i Hercegovini koristi Vijeće Evrope u svojoj Godišnjoj zatvorskoj statistici.

¹⁴ Usporediti Godišnju zatvorsku statistiku Vijeća Evrope, ankete iz 2005. i 2007. godine, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/SPACEI/PC-CP_2009_%202001Rapport%20SPACE%20I_2007_090505_final_rev%20.pdf

Sukladno međunarodnim standardima za zaštitu ljudskih prava, koji su izravno primjenjivi u Bosni i Hercegovini, postoji izričita zabrana mučenja i maltretiranja. Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (Konvencija protiv mučenja) obvezuje BiH da poduzme učinkovite mjere u sprečavanju mučenja, definiranog kao namjerno nanošenje jake boli ili patnje, bilo fizičke ili psihičke, s određenim ciljem.¹⁵ Ova obveza se dalje naglašava u članku 7. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, koji podupire pravo svake osobe da ne bude podvrgnuta mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.¹⁶ BiH je, također, obvezna da zabrani mučenje ili nečovječno i ponižavajuće kažnjavanje sukladno članku 3. Europske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP).¹⁷

Osim toga, sukladno tim mehanizmima, BiH također ima obvezu spriječiti i zabraniti ponašanja, čiji je ishod lakši od mučenja. Strogo razlikovanje mučenja i maltretiranja, nije i ne treba biti napravljeno.¹⁸ Međutim, Europski sud za ljudska prava je dao mišljenje kako, da bi postupanje ili kažnjavanje doseglo prag nehumanog postupanja, mora postojati tjelesna povreda ili intenzivna fizička i psihička patnja¹⁹. Odnosno, ponižavajuće postupanje Sud definira kao postupanje koje ponižava pojedinca, „iskazujući nepoštovanje za, ili umanjujući, njegovo ili njezino ljudsko dostojanstvo, ili izazivajući osjećaje straha, duševne boli ili manje vrijednosti koji mogu uništiti moral i fizičku otpornost pojedinca.“²⁰

Uz ove standarde, međunarodno pravo, također, obvezuje BiH na zabranu i sprečavanje djela mučenja ili maltretiranja posebno „kada službena osoba ili neka druga osoba, koja postupa u službenom svojstvu nanosi takav bol ili patnju, ili potiče ili je suglasna s nanošenjem takvog bola ili patnje“, kako je predviđeno Konvencijom protiv mučenja.²¹ Ovo se dodatno naglašava u međunarodnim standardima, kao što je Kodeks ponašanja policijskih službenika UN-a.²² Osobe koje se nalaze u zatvorima u posebno su osjetljivom položaju zbog ovisnog i podređenog odnosa, koji imaju s osobama, koje su u službenom svojstvu.

¹⁵ Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (1987.). Članak 2. stavka 1. zahtijeva od država članica da poduzmu učinkovite zakonodavne, upravne, pravosudne i druge mjere, kako bi spriječile djela mučenja. Članak 1. stavka 1. definira mučenje kao „svaki čin kojim se nekoj osobi namjerno nanosi jak bol ili patnja, bilo fizička ili psihička, u svrhe kao što su pribavljanje informacija ili priznanja od te osobe ili neke treće osobe, kažnjavanje te osobe za djelo koje je ta osoba ili neka treća osoba počinila ili se sumnja da ga je počinila, ili u svrhu zastrašivanja ili prisiljavanja te osobe ili neke treće osobe, ili iz bilo kog razloga zasnovanog na diskriminaciji bilo koje vrste, kada službena osoba ili neka druga osoba, koja postupa u službenom svojstvu, nanosi takav bol ili patnju, ili potiče ili je suglasna s nanošenjem takvog bola ili patnje.“

¹⁶ Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima, U.N. Doc. A/6316 (1966), članak 7, „Nitko ne može biti podvrgnut mučenju niti okrutnom, nečovječnom, ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Posebno je zabranjeno podvrgavanje neke osobe medicinskim ili znanstvenim opitima bez njenog slobodnog pristanka.“

¹⁷ Članak 3. EKLJP predviđa: „Nitko ne smije biti podvrgnut mučenju, ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.“

¹⁸ Komitet za ljudska prava, Opći komentar 20., članak 7., U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 na 30 (1994). stavka 4.: „Sporazum [Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima] ne sadrži nikakvu definiciju koncepta iz članka 7., niti Komitet smatra potrebnim da sastavi popis zabranjenih djela ili da ustanovi strogo razlikovanje različitih vrsta kažnjavanja ili postupanja; razlikovanje ovisi o prirodi, svrsi i težini postupanja.“

¹⁹ *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Europski sud za ljudska prava, 29. travnja 2002. stavka 52.

²⁰ *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stavka 52.

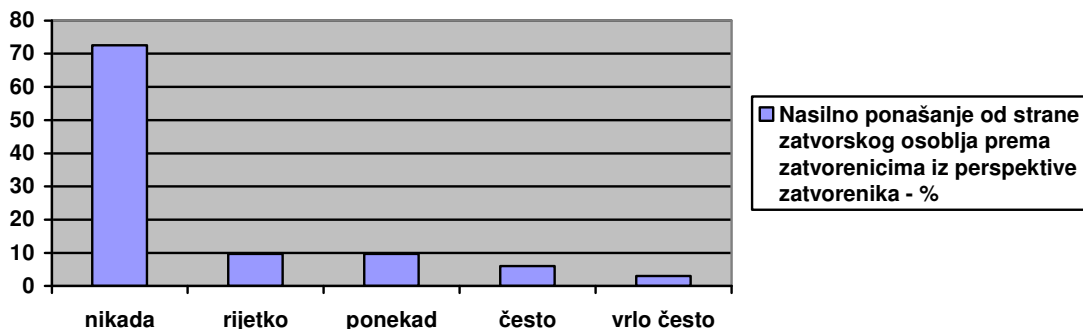
²¹ Konvencija protiv mučenja, članak 1., „[s]vaki akt kojim se jednoj osobi namjerno nanosi bol ili teška tjelesna ili duševna patnja... ako taj bol ili te patnje nanosi službena osoba ili bilo koja druga osoba koja djeluje u službenom svojstvu ili na njezin poticaj ili s njezinim izričitim ili prešutnim pristankom.“ (kurziv stavljen radi naglaska).

²² Kodeks ponašanja UN-a za službenike koji rade na provedbi zakona, Rezolucija Opće skupštine 34/169 od 17. prosinca 1979., članak 5.: “[n]ijedan službenik koji radi na provedbi zakona ne smije nanijeti, potaknuti, niti tolerirati bilo kakav čin mučenja ili drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.“

1.2. Opći prikaz

Do uporabe pretjerane sile protiv zatvorenih osoba, koja bi mogla predstavljati mučenje i maltretiranje dolazi, iako se ne čini da je široko rasprostranjena. Neke ustanove, primjerice, u Bijeljini i Tuzli, imaju veoma mali broj problema u svezi s navodima maltretiranja, dok u drugim ustanovama, kao primjerice, u Banjaluci, Foči i Zenici, zatvorenici, s kojima su obavljani razgovori, iznijeli su uvjerljive tvrdnje o maltretiranju od strane zatvorskog osoblja.

Skoro jedna četvrtina zatvorenika, s kojima su obavljani razgovori, izjavila je da su doživjeli fizičko nasilje od strane zatvorskog osoblja, dok je više od 70 ispitanika izjavilo da nisu nikada bili podvrgnuti nasilnom ponašanju od strane zatvorskog osoblja. Ispitanici koji su rekli da su maltretirani, dali su uvjerljiva svjedočanstva o fizičkom nasilju, kao što je šamaranje i udaranje. Kako su ti zatvorenici izjavili, većina fizičkog maltretiranja nije zahtijevala medicinsku intervenciju. Međutim, medicinska intervencija bila je potrebna u jednom slučaju, gdje su zatvorenici izjavili da su teško pretučeni pendrecima, što je rezultiralo težim povredama i dodatnom psihičkom uznemirenosti.

Glede navoda maltretiranja od strane zatvorskog osoblja, kao i drugih saznanja, koja će biti podastarta u ovom izvješću, uočene su dosljedne razlike između ustanova zatvorenog i poluotvorenog tipa. Kao što je ranije rečeno, ove klasifikacije ukazuju na razliku u razini sigurnosti i režima izvršenja za zatvorenike. Ustanove zatvorenog tipa su za zatvorenike koji su počinili teža krivična djela, a zatvorenici imaju znatno veća ograničenja. Postoje dvije takve ustanove u Republici Srpskoj (Foča i Banjaluka) i jedna u Federaciji BiH (Zenica). Prema razgovorima koje je Misija obavila, fizičko zlostavljanje je, čini se, znatno češće u ustanovama zatvorenog tipa. Ovo su, dodatno, potvrdili zatvorenici, koji su prebačeni iz ustanove zatvorenog tipa u ustanovu poluotvorenog tipa, gdje će boraviti tijekom izdržavanja ostatka svoje kazne. Primjerice, polovica ispitanika iz zatvora u Zenici izjavila je da ima slučajeva fizičkog nasilja usmjerenog protiv zatvorenika od strane zatvorskog osoblja. Situacija u ustanovama zatvorenog tipa se još pogoršava zbog kombinacije faktora, uključujući nedostatak prostora, ograničen broj aktivnosti, koje su na raspolaganju zatvorenicima, te činjenice da je većina zatvorenika osuđena za teška krivična djela.

Kao što je bilo i za očekivati, zatvorsko osoblje je mišljenja da se prema zatvorenicima postupa na odgovarajući način i, u većini slučajeva, nisu potvrdili slučajeve uporabe pretjerane sile. U izuzetnim slučajevima, zatvorsko je osoblje izjavilo da se incidenti neopravdanog fizičkog nasilja povremeno dešavaju. Bilo je interesantno primijetiti da je jedan dio zatvorenika, s kojima je obavljen razgovor, smatrao ovakvo postupanje kao „zasluženo“ u nekim slučajevima.

1.3 Žrtve fizičkog zlostavljanja

1.3.1. Međunarodni standardi

Postoji pozitivna obveza da se zaštite zatvorenici koji su podložniji fizičkom zlostavljanju. Primjerice, Konvencija protiv mučenja određuje da učinkovite preventivne mjere protiv mučenja i lošeg postupanja ne uključuju samo zakonodavne, administrativne i pravosudne, nego i druge mjere.²³ Takve mjere uključuju, primjerice, osiguravanje fizičke sigurnosti zatvorenika koji su *pod rizikom*, dostatnim brojem osoblja u svako vrijeme, jamstva da je kompletno zatvorsko osoblje imalo odgovarajuću obuku u svrhu zaštite zatvorenika od drugih zatvorenika koji im žele nanijeti povredu i, općenito govoreći, uspostavu procedura kako bi se smanjio sveukupni rizik od nasilja u zatvorima. Ovi su standardi predviđeni različitim dokumentima, uključujući Opće komentare Komiteta za ljudska prava UN-a, Zatvorska pravila Vijeća Europe²⁴ i Europskog komiteta za sprečavanje mučenja (CPT).²⁵

1.3.2. Opći komentari

Većina zatvorenika koji su tvrdili da su bili podvrgnuti fizičkom nasilju često su osuđene na kaznu zatvora u trajanju od pet godina ili manje. I zatvorenici i zatvorsko osoblje objasnili su da zatvorenici, koji izdržavaju duže kazne zatvora imaju tendenciju da prilagode svoje ponašanje na takav način koji ne izaziva fizičko nasilje od strane čuvara.

Većina zatvorenika, s kojima je obavljen razgovor, a koji su bili žrtve fizičkog zlostavljanja, poriču postojanje ustaljenog trenda zlostavljanja zbog njihove etničke pripadnosti. Međutim, pripadnost etničkoj skupini, koja predstavlja manjinu u određenom zatvoru, može pogoršati već ionako tešku situaciju. Povremeno zatvorenici prijavljuju zlostavljanje zbog etničke pripadnosti.

Primjer: Jedan je zatvorenik, s kojim je obavljen razgovor početkom 2010. godine, detaljno opisao kako su ga maltretirali zatvorski čuvari zbog njegove etničke pripadnosti. Također su ga teško pretukli i ostali zatvorenici. Kao rezultat toga, proveo je većinu vremena u zatvoru, u samici, zbog vlastite sigurnosti. Na kraju je zatvorenik pokazao znakove veće psihičke uznemirenosti. Nakon što je prebačen u drugu kazneno-popravnu ustanovu, izjavio je da ga zatvorsko osoblje više ne uznemirava.

Sugovornici su davali primjere „ranjivih zatvorenika“ koji su bili podvrgnuti uznemiravanju i od strane zatvorskog osoblja i od strane drugih zatvorenika. Druga, posebno osjetljiva

²³ Konvencija protiv mučenja, članak 2. stavka 1. Svaka država potpisnica će poduzeti djelotvorne zakonodavne, administrativne, sudske ili druge mjere za sprečavanje djela mučenja na bilo kojem teritoriju pod svojom nadležnosti.

²⁴ Komitet ministara Vijeća Europe, Preporuka (2006.) 2. o Europskim zatvorskim pravilima; Pravilo 52.2 predviđa da se, „moraju uspostaviti procedure koje će osigurati sigurnost zatvorenika, zatvorskog osoblja i svih posjetitelja i na minimum smanjiti rizik od nasilja i drugih događaja koji mogu biti prijetnja sigurnosti.“

²⁵ Europski komitet za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), 11. opće izvješće od 3. rujna 2001. godine: „Skrb, koju je zatvorsko osoblje dužno posvetiti onima za koje su zaduženi, uključuje i odgovornost da ih zaštite od drugih zatvorenika, koji im žele nanijeti povrede. U stvari, nasilni ispadi među zatvorenicima su redovita pojava u svim zatvorskim sustavima; oni uključuju široki raspon pojava, od suptilnih oblika uznemiravanja, do neskrivenog zastrašivanja i teških fizičkih napadaja. Rješavanje pojave nasilja među zatvorenicima zahtijeva da zatvorsko osoblje bude stavljeno u položaj, koji uključuje i broj zaposlenih, da vrši svoje dužnosti i nadzorne zadatke na odgovarajući način. Zatvorsko osoblje mora biti na oprezu kako bi primijetilo znakove problema i biti, kako odlučni, tako i obučeni na odgovarajući način kako bi izvršili intervenciju kada je ona potrebna. Postojanje pozitivnog odnosa između osoblja i zatvorenika, zasnovano na ideji sigurnog zatvora i skrbi, odlučujući je faktor u ovoj okolnosti; to će ovisiti u velikoj mjeri od toga posjeduje li osoblje odgovarajuće vještine za međuljudsku komunikaciju.“

skupina, podložna zlostavljanju, su ovisnici o narkoticima, naročito oni koji su pod utjecajem narkotika ili oni koji prolaze kroz apstinencijalnu krizu. Oni nisu samo žrtve fizičkog nasilja, nego su identificirani i kao oni koji potiču na nasilje.

Drugi primjeri zatvorenika za koje je vjerojatnije da će biti podložniji zlostavljanju i od strane osoblja i od strane drugih zatvorenika, su oni zatvorenici koji nemaju socijalnu ili financijsku zaštitu. Nekoliko zatvorenika navelo je da zatvorsko osoblje ima tendenciju da na različit način tretira zatvorenike ovisno o tome gdje je uobičajeno prebivalište zatvorenika; primijećeno je da više pogodnosti uživaju zatvorenici koji stanuju na području u blizini zatvora. Zatvorenici koji nemaju obitelj i prijatelje koji žive u blizini ustanove, imaju manje posjeta, te su tako ugroženiji od onih, koji izdržavaju svoju kaznu u blizini mjesta u kojem žive. Čini se da je razlog za to što zatvorenici i osoblje poznaju jedni druge od ranije, ali isto tako zatvorsko osoblje osjeća da je pod društvenim pritiskom od strane članova njihove zajednice, da ne tretiraju prijatelje i rodbinu u zatvoru na odgovarajući način.

Neki zatvorenici su naglasili da stalne zatvorske inspekcije i praćenje, uključujući ono koje provode međunarodne organizacije, i koje se fokusira na etničke skupine i manjine, efektivno pružaju jednu vrstu zaštite i sigurnosti za one koji su podložni zlostavljanju i uznemiravanju.²⁶

Slijedi primjer ozbiljnog incidenta koji je uključivao i navodno maltretiranje u zatvoru u Banjaluci.

Primjer fizičkog zlostavljanja iz prakse: Neredi u Banjaluci

U ožujku 2008. godine, došlo je do ozbiljnog incidenta zlostavljanja u zatvoru u Banjaluci. Prema izvješću Ministarstva pravde Republike Srpske, skupina od 66 zatvorenika sudjelovala je u pobuni blokirajući pristup na kat zatvora, postavivši na stepenište stolove, stolice i krevete. Ovi događaji nisu rezultirali povredama zatvorenika, ni velikom materijalnom štetom. Povodi za blokadu bili su vezani za zdravstvene usluge, organizaciju obuke i rada u zatvoru, njihovo nezadovoljstvo radom povjerenstva za uvjetni otpust, kao i zbog kvalitete hrane i rada kantine.

Kada su zatvorenici, navodno, zaprijetili da će ponovno blokirati pristup na kat i nastaviti nered, zatvorsko osoblje interveniralo je razdvajanjem zatvorenika i smještanjem 22 zatvorenika u samice. U tom trenutku nekoliko je zatvorenika odvedeno u tzv. C-odjel, koji se nalazi u podrumu jedne od zatvorskih zgrada i u kojem nije bilo nadzornih kamera. Jedan je zatvorenik opisao kako je doveden sam u sobu u podrumu, gdje ga je čekalo nekoliko zatvorskih čuvara. Gurnuli su ga na pod, skinuli mu cipele i tukli ga po stopalima i leđima gumenim palicama. Zatvorenik, s kojim je obavljen razgovor, shvatio je da je ovo nasilje bila kazna za sudjelovanje u zatvorskim neredima. Prema njegovoj izjavi, „sve ovo se desilo nakon što je zatvorski inspektor napustio zatvor i TV kamere bile ugašene.“ Od ovog događaja, taj zatvorenik tvrdi da pati od psihičke uznemirenosti i da je postao ovisan o sedativima i analgeticima. Četiri zatvorenika su još tvrdila da su zadobila tjelesne povrede, koje je zabilježio

²⁶ U zatvorskom sustavu u Bosni i Hercegovini, inspekciju provode imenovani inspektori iz ministarstava pravde na svim razinama. Ona bi se trebala provoditi od strane neovisnih povjerenstava, ustanovljenih sukladno Zakonu o izvršenju kaznenopravnih sankcija BiH i RS. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, također je osnovalo dva neovisna povjerenstva za zatvore i slične ustanove. Inspekciju, također, vrše ombudsman BiH i Helsinški komitet BiH.

liječnik. Razgovori, koje su djelatnici Misije nakon toga obavili sa zatvorenicima, potvrdili su ove navode.

Kao rezultat ovog incidenta, ministar pravde Republike Srpske je otpustio ravnatelja zatvora i ponovno postavio prethodnog ravnatelja na ovu poziciju. Većina, sa kojima je obavljen razgovor, uključujući one koji se bili pretučeni, složila se da se situacija znatno popravila promjenom ravnatelja zatvora, posebno u odnosu na sigurnost i opći tretman zatvorenika. U početku, stegovni postupci protiv čuvara nisu donijeli nikakve značajne rezultate. Ipak, prema riječima ravnatelja zatvora, na kraju su neke mjere donesene protiv određenog osoblja; međutim, nije bilo moguće ustanoviti koje su konkretne sankcije donesene protiv njih. Osim toga, zatvorenici, s kojima je obavljen razgovor, nisu znali da su neke mjere, ipak, poduzete protiv čuvara.

U takvim slučajevima nasilja, također je utvrđeno da su čuvari ostali sa zatvorenicima za vrijeme liječničkog pregleda njihovih rana i povreda, te je tako moguće da su obeshrabrili zatvorenike da obavijeste liječnika o fizičkom maltretiranju. Ovakav tijek događaja, koji ne samo da onemogućava pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, nego krši prava zatvorenika na tajnost, uprava zatvora opravdala je činjenicom da je to bilo u svrhu zaštite liječnika od opasnih zatvorenika.²⁷ Ravnatelj zatvora u Banjaluci primijetio je da se poslije toga prestalo s ovakvom praksom.

Iako se ovaj primjer desio izvan istraživačkog procesa, koji je provela Misija OESS-a, naveden je za vrijeme razgovora, i predstavlja ozbiljan incident i u tretmanu, i u koracima, koje je naknadno poduzelo Ministarstvo pravde Republike Srpske.

1.4 Žrtve psihološkog nasilja

1.4.1. Međunarodni standardi

Komitet za ljudska prava UN-a prepoznaje da djelo mučenja ili okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ne prouzrokuje uvijek fizičku patnju, nego može i da uzrokuje mentalnu patnju.²⁸ Vijeće Europe predviđa da psihijatrijsko liječenje ili pitanja mentalnog zdravlja, koja se javljaju u zatvoru, zahtijevaju adekvatan tretman od strane pravilno obučenog osoblja, i u prikladnim ustanovama.²⁹ Također je i mišljenje Europskog suda za

²⁷ Pravo zatvorenika na povjerljivost je prekršeno kada čuvar nazoči, kao što predviđaju Europska zatvorska pravila, Pravilo 42 .3: „Kod pregleda zatvorenika liječnik ili kvalificirani medicinski tehničar, koji je odgovoran tom liječniku, obratit će posebnu pozornost na: a. Postupanje sukladno uobičajenim pravilima liječničke etike i povjerljivosti odnosa.“, Pravilo 43.1: „Liječnik je zadužen za skrb o fizičkom i mentalnom zdravlju zatvorenika i primat će, sukladno uvjetima i učestalosti koja je na razini standarda zdravstvene zaštite u zajednici, sve bolesne zatvorenike, sve koji se prijave da su bolesni ili povrijeđeni, kao i svakog zatvorenika kome se poklanja posebna pozornost.“ Također, vidjeti Preporuku Vijeća Europe br. R (98) 7, članak 13.: „Povjerljivost medicinskih odnosa treba uvijek podjednako rigorozno biti zajamčena i treba se poštovati kao i kada se radi o cjelokupnoj populaciji.“

²⁸ Komitet za ljudska prava, Opća napomena 20, članak 7. (44. zasjedanje, 1992.), Kompilacija općih napomena i opće preporuke usvojene od strane tijela nastalih primjenom međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 na 30 (1994.). stavka 5. „Zabrana iz članka 7. odnosi se ne samo na radnje koje prouzrokuju fizičku bol, nego i na radnje koje prouzrokuju psihičku patnju žrtava. Pored toga, Komitet je mišljenja da se zabrana mora odnositi i na tjelesno kažnjavanje, uključujući zapovijedi za pretjerano kažnjavanje kao vid kazne za počinjeno kazneno djelo ili kao poučnu ili stegovnu mjeru.“

²⁹ Preporuka br. R (98.) 7 Komiteta ministara Vijeća Europe ministrima država članica u svezi s etičkim i organizacijskim aspektima zdravstvene zaštite u zatvoru, stavka 55.: „Zatvorenici koji pate od ozbiljnih mentalnih poremećaja trebaju biti smješteni i njegovani u bolničkoj ustanovi s odgovarajućom opremom, uz

ljudska prava da je propust da se pruži odgovarajuće liječenje zatvorenima s psihičkim oboljenjima jednak nehumanom i ponižavajućem postupanju.³⁰

1.4.2. Opće primjedbe

Osim očiglednog nasilja, i druge okolnosti mogu doprinijeti da se postupanje može okarakterizirati kao nečovječno i ponižavajuće. Nedostaci unutar zatvorskog sustava u BiH naročito su vidljivi kada se radi o postupanju prema zatvorenima, koji pate od psihičkih oboljenja, kako onih koji borave na psihijatrijskim odjelima i onih koji izdržavaju kaznu u redovitim zatvorima. Programi za skrb i liječenje psihičkih oboljenja i ovisnosti, skoro da i ne postoje.

Osim toga, Federacija BiH nema smještaj za zatvorenice na forenzičnoj psihijatriji³¹, a čak i prostor koji postoji za muškarce psihijatrijske zatvorenike na Psihijatrijskom odjelu zatvora u Zenici, zahtijeva značajna poboljšanja, kako bi zadovoljio međunarodne standarde. Komitet za sprečavanje mučenja je 2008. godine okarakterizirao uvjete na Psihijatrijskom odjelu zatvora u Zenici kao nečovječno i ponižavajuće postupanje.³² Uočena su poboljšanja u zadnje vrijeme otvaranjem nove zgrade, kako bi se postigli bolji uvjeti, međutim potpuno poštovanje međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava još uvijek nije postignuto, kako je potvrdio ravnatelj zatvora. Za nadati se da će skora uspostava međuentitetske psihijatrijske ustanove na Sokocu poboljšati stanje za takve pojedince u cijeloj BiH.³³

Praktični primjer psihičke patnje: M.K.

M.K. je zatvorenica koja je na izdržavanju višegodišnje kazne zatvora za kazneno djelo nasilništva u zatvoru u Tuzli. Tim psihijatara je izvršio procjenu slučaja M.K. i preporučio da se uputi na forenzični psihijatrijski odjel. Međutim, ove primjedbe nisu uzete u obzir od strane nadležnog suda i M.K. nije upućena na obvezno psihijatrijsko liječenje u ustanovu zatvorenog tipa, nego je umjesto toga upućena u zatvor u Tuzli na izdržavanje kazne u redovitoj ustanovi.

Zbog njezinih stalnih nasilnih ispada i prijetnji samoubojstvom, kada je u kontaktu s ostalim zatvorenicama, nije iznenađujuće da su pokušaji društvene integracije sa zatvorskom zajednicom stalno propadali. M.K. izdržava svoju kaznu u izolaciji u ćeliji izvan ženskog odjela.

Uprava zatvora i osoblje zabrinuti su zbog stanja u kojem se M.K. nalazi, koje se naizgled pogoršava s godinama, a oni sami nemaju medicinsko ni

osoblje s odgovarajućom obukom.“ Europska zatvorska pravila, također, predviđaju da je uprava zatvora odgovorna za zdravlje zatvorenika i da mora pružiti psihijatrijsko liječenje zatvorenima kojima je potrebno (vidjeti stavke 39. i 47.2.)

³⁰ *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (2001.) 33 EHRR 913

³¹ Ovo se odnosi na počinitelje za koje je utvrđeno da imaju mentalno oboljenje i gdje je sud dao nalog za obvezno psihijatrijsko liječenje u specijaliziranoj ustanovi za počinitelje.

³² Vidjeti izvješće Vlade Bosne i Hercegovine nakon *ad hoc* posjeta Europskog odbora za prevenciju mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja od 11. do 15. svibnja 2009. godine, str. 30.

³³ Dana 10. srpnja 2008. godine Vlada Republike Srpske usvojila je *Odluku o osnivanju specijalne bolnice za forenzičnu psihijatriju na Sokocu*. Kako bi se uredilo međuentitetsko korištenje ove ustanove, 17. lipnja 2009. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine razmotrilo je i usvojilo Sporazum o smještaju i nadoknadi troškova za izvršenje mjera sigurnosti izrečenih u kaznenom postupku i u drugom postupku u kojem se izriče mjera liječenja. Planirano je da se obnova ustanove okonča do kraja 2010. godine.

psihijatrijsko stručno znanje da bi liječili zatvorenike s ozbiljnim mentalnim poremećajima na odgovarajući način. Komunikacija sa M.K. jedva da je moguća; znakovi jake psihičke uznemirenosti i zbuđenosti su više nego očigledni. Ona odbija uzimati lijekove posljednje dvije godine i njezino fizičko stanje naglo se pogoršava zbog odbijanja uzimanja hrane.

Misija OEES-a ispitala je uvjete u kojima ona živi. Primjerice, primijećeno je da se ona redovito *zabarikadira* u veoma prljavoj ćeliji, te se njezine osnovne higijenske potrebe ne mogu ispuniti pravilno. Iako su Uprava zatvora, a odnedavno i Ured ombudsmana BiH, obavijestili relevantno Ministarstvo pravde o ovom slučaju, nisu poduzete konkretne radnje da se njezino stanje poboljša.

Više od četiri godine nadležni organi vlasti nisu bili u stanju zaštititi temeljna ljudska prava M.K. Takva situacija nije samo zabrinjavajuća u svezi s tom osobom, nego, također, ukazuje na nemogućnost zatvorskog sustava u BiH da pruži adekvatnu skrb za mentalno oboljele osobe, zbog nepostojanja odgovarajuće ustanove za smještaj takvih osoba.

2. Profesionalnost zatvorskog osoblja

2.1. Međunarodne i domaće norme i standardi

„Temelj svakog humanog zatvorskog sustava uvijek će biti kvalificirano i obučeno zatvorsko osoblje, koje zna kako zauzeti odgovarajući stav u svom odnosu sa zatvorenicima i vidjeti svoj rad više kao poziv, nego samo posao. Stvaranje pozitivnih odnosa sa zatvorenicima treba biti prepoznato kao ključna karakteristika njihovog poziva.“³⁴ Komitet za sprečavanje mučenja donio je zaključak da „pravi profesionalizam zatvorskog osoblja zahtijeva da budu u stanju ophoditi se sa zatvorenicima na pristojan i čovječan način, i u isto vrijeme voditi računa o sigurnosti i redu.“³⁵ Temeljna načela za postupanje sa zatvorenicima UN-a i Preporuka Vijeća Europe, dalje, iznose da ne smije biti diskriminacije u postupanju prema zatvorenicima.³⁶

2.2. Opće primjedbe

Misija je uočila prakse ponašanja, koje nisu imale obilježja fizičkog mučenja ili maltretiranja, ali koje su ipak neprimjerene i štete mentalnom zdravlju zatvorenika. Ove prakse ponašanja često su čak i štetnije, jer zatvorenici ne znaju na koji način mogu prijaviti takvo ponašanje.

³⁴ Usporediti 34 CPT /inf/E(2002)1-Rev.2009. CPT standardi „Substantive sanctions of the CPT's General reports“ (Konkretne sankcije iz CPT-ovih općih izvješća); također, vidjeti CPT/Inf (2001) 16 Europski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja (CPT) 11. Opće izvješće o aktivnosti CPT-a za razdoblje između 1. siječnja i 31. prosinca 2000. godine, Strassbourg, 3. rujna 2001. godine, stavka 26.

³⁵ Vidjeti gore

³⁶ Temeljna načela za postupanje prema zatvorenicima usvojena i proglašena Rezolucijom Opće skupštine UN-a broj 45/111 14. prosinca 1990. godine, članak 2.: Zabranjena je diskriminacija zasnovana na etničkoj pripadnosti, rasi, boji kože, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom podrijetlu, srodstvu, ekonomskom ili nekom drugom statusu.” Vijeće Europe Br. R (97) 12 Komitet ministara državama članicama o osoblju koje je zabrinuto primjenom kazni i mjera, pod „etički uvjeti uopćeno“ I., stavka 7. Osoblje koje je zabrinuto primjenom kazni i mjera, mora poštovati prava svojih kolega, bez obzira na njihovu rasno, etničko ili nacionalno podrijetlo, boju kože, jezik, religiju, dob, spol, seksualne sklonosti ili fizičko ili psihičko stanje. Oni ne smiju ni pod kakvim okolnostima sudjelovati u bilo kojem obliku uznemiravanja ili diskriminacije, ili čak pokušaju opravdavanja takvog ponašanja.

Sveukupno govoreći, čini se da je opći tretman zatvorenika od strane zatvorskog osoblja jedna od najkritičnijih točaka zabrinutosti za zatvorenike, osobito glede profesionalnog ponašanja čuvara. Ovo se ne odnosi, neophodno, na incidente fizičkog nasilja, nego više na nepoštovanje, psihološki pritisak i ponižavajuće postupanje usmjereno prema zatvorenicima. Iako se za ravnatelje zatvora, odgajatelje i voditelje sigurnosti, često govorilo da se ponašaju profesionalno i da poštuju pravila, kritike su se redovito odnosile na rad zatvorskih čuvara, i u nekim slučajevima, i odgajatelja. Kvaliteta rada zatvorskih čuvara znatno se razlikuje od zatvora do zatvora; i dok postoji priznanje da većina radi pozitivno, postoje negativni primjeri, koje je vrijedno navesti.

Pritužbe se kreću od nepristojnog i uvredljivog ponašanja prema zatvorenicima, do navodnog diskriminatorskog postupanja. Zatvorenici su govorili kako im se obraćaju i kako ih tretiraju kao malu djecu i kako ponekad stražari ulaze u ćelije po noći vičući na zatvorenike, bez ikakvog vidljivog razloga. Primjeri neprimjerenog ponašanja čuvara događaju se kada je u pitanju konzumiranje alkohola; prema riječima jednog zatvorenika, „neki od njih [čuvari] znaju postati teški poslije nekoliko pića u noćnoj smjeni.“ Navodi o diskriminatorskom postupanju su također zabilježeni. Ovo se najčešće navodilo u svezi s mogućim slučajevima korupcije, odnosno, kada je nekoliko zatvorenika potvrdilo da se plaćanjem određene svote novca može dobiti povlašteni tretman i pogodnosti.³⁷

Zatvorenici su, također, ukazali na slučajeve kada su njihovi zahtjevi bili konstantno ignorirani ili kada nisu bili proslijeđeni relevantnim organima vlasti, bez ikakvog daljnjeg objašnjenja. Zatvorenici su primijetili da zatvorski čuvari često „donesu svoje frustracije u zatvore“ i pokazuju „nedostatak obrazovanja i pravog odgoja.“

Zatvorski čuvari dobijaju minimum obuke, ako i toliko, na početku obavljanja njihovih profesionalnih dužnosti. Stalna obuka, zapravo, ne postoji, osim povremene obuke koju organiziraju međunarodne organizacije. Nekoliko zatvorenika ukazalo je na to da se za nekoliko tisuća eura može kupiti radno mjesto zatvorskog čuvara, a to je posao koji se smatra sigurnim i relativno dobro plaćenim. S druge strane, u Federaciji BiH, uprava zatvora uvela je neku vrstu prijemnih ispita, te tako poduzela korake ka uspostavi transparentnije procedure za zapošljavanje.

3. Nasilje među zatvorenicima

3.1. Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava

Podrazumijevajuća obveza zatvorskog osoblja je da štiti one za koje su zaduženi, od drugih zatvorenika, koji ih žele povrijediti.³⁸ U jednom izvješću, Komitet za sprečavanje mučenja izdao je preporuku da „je neophodno da zatvorsko osoblje obraća osobitu pozornost na znakove takvog nasilja i da se osigura da oni interveniraju na određen i učinkovit način, u što ranijoj fazi.“³⁹ Europska zatvorska pravila, također, naglašavaju ključnu ulogu zatvorskih

³⁷ U prvoj polovici 2010. godine, Misija OEES-a je okončala niz posjeta zatvorima i svoju je pozornost usmjerila na pitanja korupcije i davanja privilegija; saznanja prikupljenja tijekom ovih posjeta nisu uvrštena u ovo izvješće.

³⁸ U 11. općem izvješću o radu Odbora za prevenciju mučenja izričito se navodi da „obveza skrbi, koju je zatvorsko osoblje dužno pokazati prema onima koji su im povjereni, uključuje i odgovornost da ih se zaštiti od drugih zatvorenika, koji im žele nanijeti povredu.

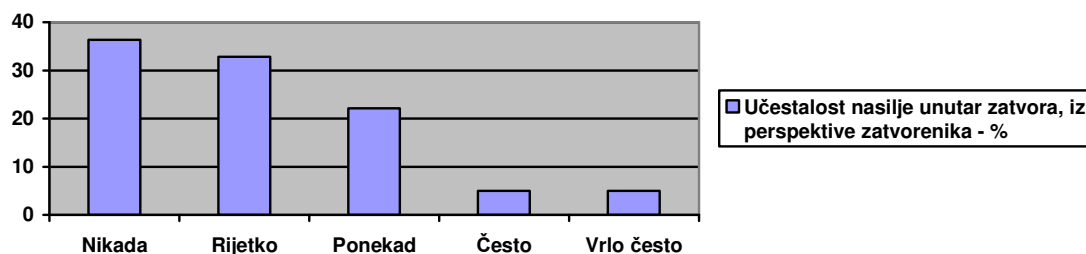
³⁹ Izvješće Vlade Islanda

čuvara u osiguravanju sigurnosti i smanjenju rizika nasilja i drugih dešavanja, koja mogu ugroziti sigurnost zatvorenika.⁴⁰

3.2. Opće primjedbe

Slučajevi maltretiranja među zatvorenicima dešavaju se mnogo češće, nego maltretiranja od strane zatvorskog osoblja, iako postoje velike razlike u učestalosti; od zatvora do zatvora. Primjerice, u zatvoru u Zenici svi zatvorenici, sa kojima je obavljen razgovor, priznali su postojanje nasilja među zatvorenicima, a u zatvoru u Bijeljini su primijećeni samo povremeni slučajevi nasilja među zatvorenicima. Međutim, skoro dvije trećine svih zatvorenika, s kojima je obavljen razgovor, u svim ustanovama, priznali su da postoji određeni stupanj nasilja među zatvorenicima.

Koliko često zatvorenici maltretiraju druge zatvorenike?

Uzroci nasilja među zatvorenicima odnose se većinom na iznudu novca, cigareta i drugih predmeta za svakodnevnu uporabu. Ponekad se drugi zatvorenici, također, prisiljavaju da peru odjeću ili obavljaju drugi fizički rad za druge zatvorenike. U nekoliko razgovora zatvorenici su naveli incidente spolnog nasilja; međutim, bilo je nemoguće doći do bilo kakvih detalja zbog delikatne prirode ove teme i odbijanja zatvorenika da dalje govore o tome.

Zatvorenici, koji su osobito podložni, oni su koji nisu počinili nasilna kaznena djela, već su osuđeni za nehatno ponašanje, kao što je izazivanje prometne nesreće. Zatvorenici su govorili o njima kao o „normalnim“ ili „finim“ ljudima, zapravo misleći na one koji su laka meta za napadaje. Osim toga, rečeno je da što je zatvorenik mlađi, to je on ekonomski i društveno slabiji, te je tako veća i mogućnost prijetnji i maltretiranja.

Primjer: Dvadesetjednogodišnji zatvorenik, pripadnik etničke manjine, navodno je bio prisiljen od strane drugih zatvorenika da sakrije nekoliko mobilnih telefona prije očekivanog pretresa njihovih ćelija. Nakon što su mobilni telefoni otkriveni i oduzeti, taj zatvorenik je dobio prijetnje smrću, i bio prisiljavan da plati određenu svotu novca, koju ni on, ni njegova obitelj nisu mogli osigurati. Kao posljedica toga, zatvorenik je premješten u izolaciju na odjel s povećanim nadzorom, zbog vlastite sigurnosti. To je rezultiralo drastičnim pooštavanjem režima i smanjenjem privilegija, što je dovelo do situacije, u kojoj se prema njemu postupalo, kao da su mu izrečene stegovne mjere.

⁴⁰ Usporediti Rec (2006)2, Pravilo 52.2, Vijeće Europe

Osim toga, nasilje među zatvorenicima je često povezano s uporabom narkotika, osobito kroz ovisnike koji su spremni, po zapovijedi drugih zatvornika, na nasilje i prijetnje, kako bi nabavili nelegalne supstance.

Primjer: U siječnju 2010. godine, na ženskom odjelu je bio značajan broj incidenata nasilja među zatvorenicama, koje su većinom izazvale skupine zatvorenica, ovisnica o narkoticima. Do tada nije bilo razdvajanja zatvorenica po određenim kategorijama. Trebalo je da dođe do nasilnog ispada, kada je bila potrebna liječnička intervencija nekima od napadnutih zatvorenica, da bi se uspostavio sustav u kojem se zatvorenice, kojima je potrebno liječenje od ovisnosti potpuno odvajaju od drugih zatvorenica. Ravnatelj zatvora je priznao da je to trebalo biti učinjeno mnogo ranije.

3.3. Odgovor zatvorske uprave i okolnosti

Način na koji zatvorska uprava reagira na nasilje među zatvorenicima u velikoj mjeri ovisi o stupnju nasilja i kapacitetu ustanove da reagira na odgovarajući i pravodoban način. Mora se naglasiti da je stanje u svezi s nasiljem među zatvorenicima veoma različito između ustanova „zatvorenog tipa“ i ustanova „poluotvorenog tipa“. U ustanovama zatvorenog tipa zatvorsko osoblje se ne miješa, osim u mjeri potrebnoj da se spriječi i kontrolira fizičko nasilje. Razlozi mogu biti različiti, ali je najuobičajeniji taj, da ove ustanove rade preko svog maksimalnog kapaciteta i nemaju dovoljan broj osoblja. Primjerice, do travnja 2010. godine, zatvor u Zenici je bio značajno prenapučen sa 800 zatvorenika, iako mu je službeni kapacitet 600 zatvorenika. Zbog teških uvjeta za život i ograničenih aktivnosti, zatvorenici mogu patiti i od psihičkih problema, što su nedavno dokazala i dva samoubojstva počinjena u zatvoru u Zenici. Preliminarna izvješća navode na psihičke probleme i predoziranje narkoticima. Tijekom razgovora s Upravom zatvora, izražena je zabrinutost zbog manjka osoblja i psihičkog zdravlja zatvorskog osoblja.

Ono što, donekle, zabrinjava, je prevelika *uporaba* odjela za pojačani nadzor u zatvoru u Foči od strane uprave zatvora, kao jedine zaštitne mjere za zatvorenike, koji su u opasnosti. Ova *de facto* izolacija nije posljedica nekih stegovnih mjera, nego je zaštitna mjera. Neki se zatvorenici stavljaju pod pojačani nadzor kako bi se odvojili jedni od drugih, što rezultira u pooštavanju režima i smanjenju pogodnosti tih zatvorenika, i na kraju može dovesti do oblika diskriminacije.

U ustanovama poluotvorenog tipa prijavljeno je da se trenutačne stegovne mjere poduzimaju redovito kao odgovor na nasilje među zatvorenicima, što obično rezultira smještajem u samicu. Zatvorenici koji su prebačeni iz ustanova zatvorenog tipa u ustanove poluotvorenog tipa, također su potvrdili da mogućnost ponovnog premještaja u ustanovu zatvorenog tipa zbog stegovnih prekršaja snažno obeshrabruje nasilno ponašanje. Također je primijećeno da su u ustanovama poluotvorenog tipa neki ravnatelji uveli politiku nulte tolerancije, odnosno da se automatski pokreće kazneni postupak protiv zatvorenika, koji navodno počini nasilno djelo unutar zatvorskih zidova.

Poglavlje IV. Pritužbe i stegovni postupci

1. Postupak po pritužbama i pravni lijekovi u slučajevima maltretiranja

1.1. Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava

Zatvorenici bi trebali imati mogućnost podnošenja žalbe i unutar i izvan sveukupnih okolnosti zatvorskog sustava, uključujući mogućnosti povjerljivog pristupa odgovarajućim organima vlasti. Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima, propisuju prava zatvorenika da im bude dopušteno da podnose zahtjeve ili žalbe „bez cenzuriranja u svezi sa sadržajem, ali u pravilnom obliku, glavnoj zatvorskoj upravi, organima pravosuđa ili drugim odgovarajućim organima vlasti kroz odobrene kanale.“ U sljedećem poglavlju govori se i o postupcima po pritužbama, kao i formalnim stegovnim postupcima, jer i jedni i drugi mogu biti važan mehanizam za smanjenje i kontroliranje slučajeva maltretiranja.

1.2. Napomene u svezi s postupcima po pritužbama

Opće je pravilo, da se zatvorenici izvješćuju o mogućim postupcima po pritužbama. To se obično radi na formalni način upućivanjem na pravila, koja bi bila dostupna na zahtjev ili istaknuta na određenim mjestima u zatvoru. Po dolasku u zatvor, zatvorenici se izvješćuju o kućnim pravilima, koja obično sadrže informacije o postupcima po pritužbama.

Zatvorenici su priopćili da su, uglavnom, svjesni postojanja postupaka po pritužbama; međutim, smatrali su ih neučinkovitim, netransparentnim i nepravičnim. Kao rezultat toga, žalbeni postupci se ne pokreću često. U nekoliko zatvora, većina zatvorenika, s kojima je obavljen razgovor, izjavila je da ne znaju kako ovi postupci funkcioniraju, niti kakva prava imaju. Osim toga, Institucija ombudsmana BiH je do sada viđena kao u načelu neučinkovita i mnogi zatvorenici nisu ni svjesni njenog postojanja. Zato, postoji tendencija izravnog obraćanja vanjskim akterima, kao što su novinari ili međunarodne organizacije, kada god je to moguće, umjesto da se koriste formalne žalbene procedure, koje su na raspolaganju.

U praksi, kao i na drugim područjima, postupak po pritužbama razlikuje se i ovisi o inicijativi i kreativnosti određenih zatvorskih uprava. Primjerice, zatvor u Mostaru uveo je nekoliko kutija za žalbe kojima samo ravnatelj zatvora ima pristup, a koje se prazne svaki dan. Drugi zatvori, također, koriste slične sustave; međutim, zatvorenici moraju biti sigurni da zatvorsko osoblje neće *presresti* pritužbe. Neki sustavi su neučinkoviti, jer su zatvorenici uvjereni da njihove žalbe ne bi došle do ravnatelja zatvora, da nemaju nikakvog učinka ili da bi rezultirale kaznenim mjerama.

Kao još jedno inovativno rješenje, zatvori kao oni u Bijeljini i Banjaluci, uveli su zatvorenička vijeća u koja zatvorenici biraju svoje predstavnike, koji se sastaju redovito sa zatvorskim osobljem, kako bi raspravljali o bilo kakvim pitanjima, koja mogu nastati u zatvorskim okolnostima. Zatvorenici su pozitivno reagirali na ova vijeća i vide ih kao učinkovit kanal komunikacije za žalbe, pritužbe i prijedloge.

2. Stegovni postupak

2.1. Međunarodni standardi i standardi u BiH

Minimum standarda pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima predviđa da „nijedan zatvorenik ne smije biti kažnjen ukoliko ne bude upoznat s djelom koje je, navodno, počinio i ukoliko mu se ne pruži prilika da iznese svoju obranu. Nadležni organi vlasti moraju provesti detaljnu istragu navoda.“⁴¹ Europska zatvorska pravila, također, obvezuju zatvorske uprave da poštuju osnovne standarde pravičnog suđenja kada terete zatvorenika za stegovni prekršaj, kao što je informiranje o optužbi, adekvatno vrijeme i sredstva za pripremu obrane, pristup

⁴¹ Članak 29. stavka 2. Minimalni standardi UN-a

pravnoj pomoći za obranu, i pravo na pozivanje i ispitivanje svjedoka.⁴² Osim toga, za neke optužbe, koje su dovoljno ozbiljne da bi se mogle smatrati kaznenim djelom, sva jamstva pravičnog suđenja sadržana u članku 6. Europske konvencije o ljudskim pravima mogu se primijeniti.⁴³

Stegovni se postupci redovito vode u svim zatvorima u BiH, ali ovise o različitim postupcima i standardima predviđenim zakonima o izvršenju kaznenopravnih sankcija na entitetskoj i državnoj razini. Ovi zakoni predviđaju djela, koja čine teže i lakše stegovne prekršaje, osim Zakona o izvršenju kaznenopravnih sankcija BiH, koji ne vrši takvu podjelu. Osim toga, postoje određena neslaganja između ova tri zakona, koja izazivaju ozbiljnu zabrinutost u svezi s jednakim tretmanom zatvorenika.⁴⁴ Stegovne postupke vodi povjerenstvo koje imenuje ravnatelj zatvora⁴⁵ i osuđena osoba ima pravo žaliti se na odluku u okviru različitih rokova.⁴⁶ O žalbama odlučuje ravnatelj. Iako relevantni zakoni ne iznose konkretna prava osoba protiv kojih se vodi stegovni postupak, može se pretpostaviti da opće pravo na obranu, također predviđa konkretnija prava, kao što je pravo na pozivanje svjedoka ili na pravnu pomoć, itd.

U praksi, stegovni postupci obično se pokreću za prekršaje, kao što su posjedovanje mobilnog telefona, posjedovanje narkotika, nasilni ispadi ili ponavljano kršenje zatvorskih pravila, kao što je neustajanje na vrijeme ili pušenje u zabranjenim zonama. Stegovne sankcije uključuju pismena upozorenja, smanjenje obujma ili čak potpuni prestanak korištenja pogodnosti⁴⁷ i samicu.⁴⁸

2.2. Postupak

Zabrinjavajuće je to da je primijećeno da su stegovne sankcije određene odmah nakon toga što je prekršaj počinjen, tako učinivši provedbu bilo kakvog stegovnog postupka besmislenim. U dosta slučajeva, mjera se već odsluži kada se odredi stegovna kazna. Broj podnesenih žalbi čini se da ovisi o poimanju učinkovitosti žalbenih postupaka. Primjerice, zatvorska uprava u Banjaluci navela je samo jednu žalbu protiv odluke o stegovnom kažnjavanju u 2009. godini, dok ravnatelj zatvora u Mostaru često zaprima žalbe, putem kojih redovito smanjuje određene kazne. U većini slučajeva, zatvorenici su izrazili sumnju u pravičnost i učinkovitost stegovnih postupaka. Iscrpno ispitivanje primjene standarda pravičnog suđenja na stegovne postupke u zatvorima nije bilo predmet ovog istraživanja; to ostaje pitanje koje trebaju dalje istražiti domaći organi vlasti ili tijela za promatranje i istraživanje, jer se čini da bi moglo biti ozbiljnih neslaganja u primjeni standarda pravičnog suđenja na stegovne sankcije.

⁴² Europska zatvorska pravila, članak 59.

⁴³ *Ezeh i Connors protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [2003.] Europski sud za ljudska prava 485. (9. listopada 2003.) navodi u paragrafu 58. da u svezi s člankom 6. o primjeni stegovnog postupka „dovoljno je da se prekršaj po svojoj naravi smatra kaznenim s točke gledišta Konvencije, ili da osoba podliježe kaznenopravnoj sankciji koja, po svojoj naravi i stupnju težine, u načelu spada u „kaznenu“ oblast.“ Vidjeti, također *Campbell i Fell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Presuda od 28. lipnja 1984. godine

⁴⁴ Primjerice, novi Zakon o izvršenju kaznenih sankcija RS predviđa detaljno što predstavlja stegovni prekršaj, dok Zakon o izvršenju kaznenih sankcija FBiH predviđa samo teške stegovne prekršaje, dok se laki stegovni prekršaji uređuju pravilnikom o kućnom redu ustanove.

⁴⁵ Članak 97. Zakona o izvršenju kaznenih sankcija FBiH; Članak 130. Zakona o izvršenju kaznenih sankcija RS i članak 103. Zakona o izvršenju kaznenih sankcija BiH

⁴⁶ Dok je u Zakonu o izvršenju kaznenih sankcija RS ovaj rok 3 dana, u Zakonu o izvršenju kaznenih sankcija FBiH, taj rok je 15 dana.

⁴⁷ Privilegije sukladno relevantnim zakonima mogu biti unutar ili izvan ustanove (uključujući dopust od 24 sata do odmora s obitelji).

⁴⁸ Treba imati na umu da relevantni zakoni određuju različite kaznenopravne sankcije koje se mogu izreći. Osuđene osobe također mogu biti smještene u drugu kategoriju, sukladno internim zatvorskim pravilima, ili prebačene u drugu zatvorsku ustanovu.

2.3. Upućivanje u samicu

Međunarodni standardi za ljudska prava predviđaju da se upućivanje u samicu koristi samo u izuzetnim slučajevima.⁴⁹ Zabrinjavajuće je što je primijećeno da se većina stegovnih sankcija sastoji od upućivanja u samicu, a naročito u Republici Srpskoj. Maksimalno vrijeme koje se može provesti u samici u Republici Srpskoj je sada 20 dana, sukladno Zakonu o izvršenju kaznenih sankcija.⁵⁰ Slično tome, u Federaciji BiH moguće je izreći kaznu upućivanja u samicu u trajanju do 20 dana. Za razliku od toga, zatvorenici osuđeni od strane Suda BiH koji izdržavaju kaznu u zatvorima u entitetima, sukladno Zakonu o izvršenju kaznenih sankcija BiH, mogu biti upućeni u samicu u najdužem trajanju od deset dana.

Primijećeni su pojedinačni slučajevi ponavljanog izricanja kazne upućivanja u samicu. Kako bi se zaobišao maksimum od deset dana samice, zatvorenici, nakon izdržavanja ovog maksimalnog razdoblja, odmah se šalju natrag, u samicu. Navedeno je da su ti zatvorenici, navodno, počinili stegovni prekršaj na putu iz samice u ćeliju. U pojedinačnim slučajevima rečeno je da je „pogrešan pogled“ ili „glasan smijeh“ mogao odvesti zatvorenika natrag u samicu.

3. Mjere prinude i uporaba mjera prinude

Uopćeno govoreći, mjere prinude i primjena mjera prinude, nisu identificirane kao problematične. Zatvorenici su potvrdili da se lisice koriste u vrijeme rješavanja fizičkog nasilja među zatvorenicima ili prilikom prebacivanja zatvorenika u vanjske ustanove ili u izolacijsku ćeliju. *Peper* sprej i suzavac koriste se samo u izuzetnim okolnostima. U jednom slučaju, zatvorenik je tvrdio da je bio zavezan liscama za metalnu šipku u samici, međutim takvo postupanje se čini izuzetkom.

1.1.1. Zaključci

Prečesta *uporaba* samice, kao sankcije, ponavljana *uporaba* samice, neprovedba odgovarajućeg postupka za određivanje sankcija, identificirani su kao ključni problemi. Osim toga, zatvorenici ne razumiju jasno ni žalbene postupke ni stegovne postupke, i u svakom slučaju ih smatraju neučinkovitim. Ovakvu situaciju pogoršava pojedino zatvorsko osoblje, koje ponekad otvoreno obeshrabruje zatvorenike da traže mjere za zaštitu prava ili ne prosljeđuje njihove zahtjeve nadležnim organima vlasti.

Slučajevi maltretiranja počinjeni od strane čuvara ili drugih zatvorenika, obično se ne prijavljuju iz straha od osвете. Osim toga, pojedino zatvorsko osoblje otvoreno odvrća zatvorenike od traženja primjene mjera za zaštitu prava i žalbenih postupaka, dajući im „prijateljske napatke“ implicirajući da će njihova uporaba, možda, imati negativnih posljedica po podnositelja žalbe. Također, primijećeno je da većina zatvorenika nije bila upoznata s postojanjem bilo kakvih stegovnih postupaka, koji se vode protiv zatvorskog osoblja ili bilo kakvih rezultata tih postupaka. Kada god su istaknute pritužbe zbog maltretiranja, prevladalo je mišljenje da će one proći nekažnjeno.

Ukratko, žalbeni i stegovni postupci smatraju se neučinkovitim, nepravičnim i netransparentnim, te tako, možda, ne predstavljaju najbolje sredstvo za rješavanje slučajeva nasilja između zatvorenika ili zlostavljanja od strane zatvorskog osoblja.

⁴⁹ Europska zatvorska pravila, Pravilo 60.5

⁵⁰ Maksimalno vrijeme provedeno u samici u RS više nije 10 dana – promijenjeno je u 20 dana, sukladno novom Zakonu o izvršenju kaznenopravnih sankcija iz veljače 2010. godine

Poglavlje V. Komunikacijski kanali

Jedno od pitanja kome se obično ne posveti dužna pozornost, a koje ima izravni utjecaj na gore navedene probleme, odnosi se na kanale za komunikaciju, koji su ustanovljeni između zatvorenika i zatvorskih uprava. Ovo se, najprije, odnosi na kanale za komunikaciju unutar samih struktura upravljanja, a onda na kanale između zatvorskog osoblja i zatvorenika. Kao što se kaže u CPT standardima, „[s]tvaranje konstruktivnih i pozitivnih odnosa između zatvorskog osoblja i zatvorenika neće samo smanjiti rizik od maltretiranja, nego će povećati kontrolu i sigurnost.“⁵¹

Svaki zatvor je tijekom godina kreirao različite mehanizme i običaje glede komunikacije. Dok neki ravnatelji zatvora održavaju svakodnevne sastanke s osobljem, drugi koriste organizacijsku hijerarhiju za prenošenje poruka i izdavanje naloga. Ovo uveliko ovisi o veličini zatvora, ali što je važnije, ovisi o osobnom načinu rada ravnatelja zatvora.

1. Komunikacija unutar strukture zatvorskog osoblja

Odnos između ravnatelja zatvora i njihovog osoblja je od ključne važnosti. U nekim zatvorima, primjerice u Sarajevu, zatvorsko osoblje radi u teškim uvjetima, nastalim zbog manjka osoblja i nedostatka prostora. Takvi uvjeti za rad mogu biti olakšani uspostavom učinkovitog i kontinuiranog dijaloga između zatvorske uprave i osoblja. Primijećeno je da je zajednički nastup zatvorskog osoblja od najveće važnosti i da se smatra da smanjuje sukobe i nasilne ispade između zatvorskog osoblja i zatvorenika, kao i između samih zatvorenika. Utvrđeno je da se podijeljenost uprave zatvora negativno odražava na odnos između osoblja i zatvorenika, jer će autoritet određenog zatvorskog osoblja nedvojbeno biti umanjen.

2. Kanali komunikacije sa zatvorenicima

Stalni dijalog sa zatvorenicima jedan je od učinkovitih načina da se smanji razina nasilja i napetosti. Također, potreba za poduzimanjem stegovnih radnji vjerojatno će biti manja, ako se uspostave učinkoviti kanali za komunikaciju, koji će djelovati u cilju preventivnog smirivanja mogućih problema.

Uopćeno govoreći, uočeni su različiti načini upravljanja. Neki ravnatelji zatvora omogućavaju da im se zatvorenici izravno obrate, dok drugi održavaju strogu hijerarhiju u komunikaciji. Kao primjer prve mogućnosti, neki ravnatelji zatvora su u izravnoj vezi sa zatvorenicima svakoga tjedna, uključujući i posjete zatvoreničkim ćelijama i drugim prostorijama jednom tjedno, i na taj način se nadajući da će pokazati otvorenost za komunikaciju i potaknuti zatvorenike na komunikaciju. Drugi ravnatelji zatvora su za održavanje stroge hijerarhije, i ne pokušavaju komunicirati izravno sa zatvorenicima. Osim toga, ti ravnatelji misle da bilo koji drugi pristup podriva autoritet osoblja, jer omogućava zatvorenicima da potpuno zaobiđu osoblje i izravno se žale ravnatelju zatvora.

Sustav učinkovitih kanala komunikacije pokazuje dosljednost i povezanost zatvorske uprave. On, također, omogućava zatvorenicima, u izuzetno žurnim slučajevima, da se obrate izravno ravnatelju zatvora. To je predstavljalo mogućnost da se pomogne rješenju postojećih napetosti. Zamisao vijeća zatvorenika (kao, primjerice, onih osnovanih u Bijeljini i Banjaluci), koja je obrađena u prethodnom dijelu teksta, čini se da postiže ovaj cilj.

⁵¹ Vidjeti fusnotu 13.

Poglavlje VI. Zaključci i preporuke

1. Završna riječ

Kao što je pokazano ovim izvješćem, prikazati sveobuhvatnu sliku u svezi s poštovanjem standarda za zaštitu ljudskih prava u zatvorima u odnosu na mučenje i maltretiranje, teško je. Fragmentiranost zatvorskog sustava BiH omogućava znatnu samostalnost svake zatvorske ustanove; tako se poštovanje temeljnih ljudskih prava razlikuje od zatvora do zatvora. Način upravljanja i *proaktivni* pristup zatvorskih uprava diktira ambijent i reakcije svake ustanove. Osim toga, sveobuhvatan zakonodavni okvir je ključni element za osiguranje sustava koji će dobro funkcionirati u cjelini. U Republici Srpskoj je u veljači 2010. godine⁵² stupio na snagu novi Zakon o izvršenju kazneno-pravnih sankcija, dok se u Federaciji BiH još čeka na usvajanje Nacrta zakona o izvršenju kazneno-pravnih sankcija. Također, treba primijetiti da su u svim zatvorima, s izuzetkom zatvora u Tuzli, imenovani novi ravnatelji zatvora u prvoj polovici 2008. godine. Skoro svi zatvorenici, s kojima je obavljen razgovor, posebno oni koji su navodili kršenje ljudskih prava, složili su se da su se uvjeti uopće, a posebno u svezi sa slučajevima nasilja, poboljšali otkako su imenovani novi ravnatelji zatvora.

Ipak, problemi koji su identificirani u ovom izvješću vrijedni su daljnjeg razmatranja, a preporuke koje slijede imaju svrhu da pomognu zatvorskim upravama, ministarstvima pravde, ombudsmanu BiH i drugim relevantnim tijelima i organizacijama, u osiguravanju toga, da odgovori i mehanizmi budu uspostavljeni, kako bi na adekvatan način spriječiti i riješili slučajeve mučenja i maltretiranja.

2. Preporuke

2.1. U svrhu sprečavanje maltretiranja

- Uskladiti zakone i podzakonske akte o izvršenju kaznenih sankcija na cijelom teritoriju BiH za omogućavanje odgovarajućeg i pravičnog postupanja prema zatvorenicima.

2.1.1 U svrhu borbe protiv nasilja i osiguravanje odgovarajućeg postupanja

Zatvorskim upravama:

- Osigurati provedbu učinkovite i nepristrane istrage o slučajevima mučenja i maltretiranja.

Konkretnije:

- Automatski uputiti slučajeve nasilja nadležnim organima vlasti kako bi se poboljšali učinkoviti mehanizmi za pozivanje na odgovornost;
- Učinkovito razdvojiti zatvorenike kako bi se smanjila razina nasilja; učinkovito iskoristiti premještanje zatvorenika, tako da se iskoriste svi zatvorski kapaciteti u BiH, kao važan mehanizam sigurnosti;
- Osigurati da zatvorski čuvari ne nazoče liječničkim pregledima; osim u slučajevima kada to zahtijeva sigurnost medicinskog osoblja;

⁵² Službeni glasnik RS, broj 12/10 od 19. veljače 2010. godine

- Osigurati otvorenu i transparentnu proceduru za odobravanje pogodnosti;
- Razmotriti druge mjere, umjesto smještaja zatvorenika u samice, u svrhu osiguravanja sigurnosti zatvorenika.

Relevantnim ministarstvima i drugim organima vlasti:

- Osigurati financijske i ljudske resurse za izradu adekvatnih programa za postupanje prema zatvorenicima, koji uključuju i prilike za smislene i stalne aktivnosti obuke;
- Razmotriti načine da se poboljša sigurnost u zatvorima putem različitih mjera, uključujući nabavku dodatnih nadzornih kamera i zapošljavanje dodatnog osoblja;
- Razmotriti izradu trenutačnih rješenja za zatvorenike smještene na odjele forenzične psihijatrije i one koji su razvili mentalno oboljenje za vrijeme izdržavanja kaznenopravne sankcije, sve dok ne bude otvorena ustanova na razini BiH, koja će omogućiti odgovarajuće liječenje, posebno kada su u pitanju zatvorenice;
- Osigurati visoku razinu profesionalnosti i stručnosti zatvorskog osoblja;
- Jamčiti transparentne procedure za izbor i odgovarajuće kvalifikacijske ispite za novo osoblje kako bi se promicala profesionalna etika i standardi;
- Omogućiti sveobuhvatnu početnu i stalnu obuku za zatvorsko osoblje, posebno zatvorske čuvarе, o različitim pitanjima: od standarda zaštite temeljnih ljudskih prava, do obuke o praktičnim vještinama;
- Poboljšati fizičke uvjete samica sukladno Europskim zatvorskim pravilima;
- Poduzeti odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da nasilni zatvorenici, ovisnici o narkoticima i zatvorenici na odjelima forenzične psihijatrije ne predstavljaju rizik drugima, ni sebi.

2.2.1 U svrhu poboljšanja stegovnih i postupaka po pritužbama

Zatvorskim upravama:

- Provesti stegovni postupak sukladno domaćem zakonodavstvu i međunarodnim standardima, a posebno Pravilu 56.1 Europskih zatvorskih pravila, prije nego što se zatvorenik pošalje na izdržavanje bilo kakve stegovne mjere; osim kada pitanja sigurnosti nalažu drugačije;
- Osigurati dostupnost pravnih lijekova za podnošenje žalbi protiv odluka stegovnih povjerenstava, i u odgovarajućim slučajevima, zbog krivične naravi određenih stegovnih postupaka osigurati pristup pravnoj pomoći;
- Jamčiti da se na pritužbe zatvorenika reagira na odgovarajući način;
- Promicati mehanizme vođenja evidencije o podnesenim pritužbama; primjerice sukladno Priručniku za obuku za zatvorsko osoblje o postupcima po pritužbama Vijeća Europe (iz ožujka 2007. godine);

- Razmotriti odgovarajuće nove kanale za internu komunikaciju, primjerice, sandučice za pritužbe i vijeća zatvorenika;
- Osigurati da se svaka povreda povjerljivosti ili otkrivanje informacija iz pritužbi zatvorenika od strane zatvorskog osoblja istraži i kazni;
- Osigurati da zatvorska pravila, informiranje o mehanizmima podnošenja pritužbi i relevantni propisi, budu dostupni i lako razumljivi svim zatvorenicima;
- Omogućiti zatvorenicima da kontaktiraju nadležne institucije tijekom radnog vremena.

Ombudsmanu BiH:

- Povećati učestalost posjeta kazneno-popravnim ustanovama i pojednostaviti žalbene postupke, tako što će biti razumljiviji i pristupačniji svim zatvorenicima.

Prilozi

A. Metodologija

Misija OESS-a u BiH obavila je posjete zatvorima u Banjaluci, Foči, Mostaru, Sarajevu, Tuzli i Zenici u svezi s mučenjem, maltretiranjem i stegovnim postupcima, u vremenu između srpnja 2009. godine i svibnja 2010. godine. Razgovori su se velikim dijelom fokusirali na trenutačno stanje na polju ljudskih prava, od 2008. do svibnja 2010. godine. Metodologija je bila usmjerena na dobijanje informacija iz prve ruke od zatvorenika i osoblja u svezi s trenutačnim stanjem kada su u pitanju navodi o mučenju i maltretiranju, uspoređujući to sa zakonodavnim okvirom i drugim općim informacijama, te tako provodeći detaljnu raščlambu mogućih povreda ljudskih prava.

Tijekom posjeta, dvočlani mješoviti tim Misije OESS-a obavio je razgovore i sa zatvorskim osobljem i sa zatvorenicima.⁵³ Posjeti su potvrdili da se, u okolnostima istraživanja o radu zatvora, nazočnost međunarodnih uposlenika činila učinkovitijom, jer je, ponekad, izgledalo da zatvorenici više vjeruju sugovornicima, koji su stranci. U provedbi programa promatranja i istraživanja, postalo je jasno da bi domaći uposlenici trebali obavljati posjete zatvorima na područjima koja ne spadaju u zonu njihove odgovornosti, ni stanovanja; s jedne strane, to je potencijalno povećavalo povjerenje zatvorenika, koji su znali da razgovaraju s osobom koja je iz nekog drugog područja, te je tako malo vjerojatno da je povezana s lokalnim akterima. S druge strane, takav način rada smanjuje i moguće sigurnosne probleme zaposlenika, jer se ne vraćaju u društvenu sredinu, koja bi mogla biti usko povezana sa zatvorenikom, s kojim se obavlja razgovor.

Kako bi se pridobilo povjerenje zatvorskog osoblja i zatvorenika, u svakom razgovoru uposlenici Misije OESS-a objasnili su svrhu razgovora, ulogu koju igra Misija OESS-a, što ona može, a naročito, što ne može uraditi u smislu pomoći i zagovaranja, i najvažnije od svega, apsolutnu povjerljivost u svezi sa svim dobijenim informacijama. Informacije dobivene od zatvorenika korištene su na uopćeni način, kako bi se osiguralo da se pojedinačni zatvorenici ne mogu identificirati (ukoliko zatvorenik nije dao izričit pristanak, a ne postoji zabrinutost za sigurnost i dobrobit zatvorenika).

Nakon pribavljanja službene potpore od ministarstava pravde, kojom je odobren puni pristup zatvorenicima, prvi posjet zatvoru obavljen je u srpnju i kolovozu 2009. godine. Tijekom ovih posjeta, ravnatelji zatvora upoznati su s programom promatranja metodologije rada zatvora. Po završetku svih razgovora, Misija je o rezultatima odmah obavijestila ravnatelje zatvora.

Sukladno svojoj metodologiji rada Misija OESS-a detaljno je objasnila svakom ravnatelju zatvora da je od najveće važnosti da zatvorsko osoblje ne ispituje zatvorenike o razgovoru, nakon što se on obavi.

Zato su se obavljali razgovori s ravnateljima zatvora da ih se dodatno obavijesti o sadržaju razgovora, koji će se obavljati sa zatvorenicima, kako bi se postigla najveća moguća mjera transparentnosti. Iako su ravnatelji zatvora dali obećanje o potpunoj suradnji, u smislu davanja strogih uputa osoblju s ovim u vezi, ne može se isključiti mogućnost da je u nekim slučajevima, možda, došlo do zastrašivanja zatvorenika; uz ili protiv volje dotične uprave. To se potvrđuje onim slučajevima kada bi zatvorenici govorili da nisu spremni razgovarati s djelatnicima Misije OESS-a zbog straha od osвете. Iako takvo ponašanje može biti utemeljeno

⁵³Kada je to bilo potrebno, sa međunarodnim uposlenikom išao je i prevoditelj.

u stvarnim, a i u pretpostavljenim, bojaznima, jednom prilikom je Misija došla do saznanja da je nekoliko zatvorenika, možda, ispitivano od strane zatvorskog osoblja nakon jednog posjeta ombudsmana o sadržaju njihova posjeta. Takvo se ponašanje smatra izuzetkom. Međutim, ovo ponašanje ozbiljno podriva sve vrste programa promatranja rada zatvora, koji se mora zasnivati na odnosu povjerenja između zatvorenika i onoga tko vodi razgovor; a osim toga baca loše svjetlo na zatvorsko osoblje i podupire pretpostavke o lošem postupanju.

Općenito, suradnja sa zatvorskim upravama tekla je uglavnom glatko i pružen je neometan pristup zatvorenicima, kako bi se razgovori vodili u sigurnom i privatnom ozračju.

B. Kontrolni popis metodologije za posjete zatvorima

U tekstu ispod nalazi se kontrolni popis za osoblje koje vrši promatranje i istraživanje rada zatvora, koji se mora slijediti što je moguće više. Kreiran je za razgovore sa zatvorenicima, ali se velikim dijelom može primijeniti i za razgovore zatvorskog osoblja, liječnika, itd. Ovi kontrolni popisi uzimaju u obzir određene preporuke koje je objavila Asocijacija za sprečavanje mučenja.⁵⁴

Sljedeće bi preporuke trebale biti primjenjive na svaki posjet:

1. Pripremanje posjeta:

- ✓ **Posjeti ograničeni na zatvorenike:** što se tiče osoba lišenih slobode, posjeti će uključivati samo razgovore sa zatvorenicima, a ne i s pritvorenim osobama, kako bi se suzila ciljna skupina i dobili reprezentativni brojevi. Režim je drugačiji za osobe koje su u pritvoru i zahtijeva drugačiju metodologiju praćenja.
- ✓ **U jednom posjetu treba voditi razgovor s 15 zatvorenika na određenu temu (primjerice, zdravstvena zaštita u zatvorima):** ovo je neophodno kako bi se dobio minimalni broj za raščlambu.
- ✓ **Učestalost posjeta:** koliko je god potrebno posjeta da bi se pokrila tematska pitanja sa najmanje 15 zatvorenika.
- ✓ **Odabir zatvorenika:** cilj je imati široki reprezentativni uzorak kako bi bile uključene različite ranjive kategorije (maloljetne osobe, stariji, hendikepirani, žene, etničke manjine, stranci, zatvorenici u samicama, bolesni zatvorenici), kao i zatvorenici iz različitih internih sustava kategorizacije, gdje takvi postoje.
- ✓ **Najave posjeta:** posjeti bi se trebali najaviti zatvorskoj upravi najmanje jedan tjedan ranije – ravnatelj zatvora se mora unaprijed obavijestiti o cilju posjeta i potrebi da Misija OESS-a samostalno odabere zatvorenike za razgovore.
- ✓ **Sastav tima za posjete:** u pravilu, tim za posjete sastojat će se od dvije osobe i trebao bi idealno uključivati oba spola, jer neki od sugovornika će, možda, htjeti razgovarati s osobom istog spola.
- ✓ **Informacije:** tim za posjete trebao bi se upoznati s općom situacijom u relevantnom zatvoru, kroz prethodne posjete, izvješća medija i druge dostupne informacije i pripremiti se na odgovarajući način.
- ✓ **Upitnici:** obrasci moraju biti popunjeni na engleskom jeziku i pohranjeni u zaključani ormarić u relevantnom uredu na terenu – za svaki razgovor treba biti popunjen jedan formular u potpunosti.

2. Posjet:

- ✓ **Uvodni razgovor s ravnateljem zatvora:**

Na početku posjeta (nizom razgovora na određenu temu) treba održati uvodni razgovor s ravnateljem ili (barem) zamjenikom ravnatelja zatvora. Za vrijeme ovog uvodnog razgovora, sljedeća pitanja je potrebno prodiskutirati:

 - predstaviti tim koji obavlja posjet,
 - objasniti svrhu i ciljeve posjeta,

⁵⁴ Različiti kontrolni popisi mogu se naći na: <http://www.apt.ch/>

- objasniti apsolutnu potrebu da se razgovara nasamo sa zatvorenikom i, ako je to moguće, članovima osoblja zatvora (uglavnom čuvarima, medicinskim osobljem i odgajateljima),
- objasniti kako će se prikupljene informacije koristiti,
- tražiti informacije o mjestu zatvaranja, uključujući postoje li i skupine zatvorenika s posebnim potrebama (primjerice, zatvorenici s problemima sluha, zatvorenici s drugim vrstama invaliditeta) i je li bilo ikakvih primjetnih promjena ili događaja (posebno nasilnih incidenata, smrti i drugih žurnih slučajeva) od prethodnoga posjeta,
- detaljno objasniti potrebu neovisnog odabira zatvorenika za razgovore i povjerljivost ovih razgovora,
- naglasiti da zatvorenici nemaju neki drugačiji tretman ili ispitivanje od strane zatvorske uprave nakon razgovora,
- odrediti mjesto obavljanja razgovora: izbjegavati mjesta koja vas mogu izjednačiti sa zatvorskim osobljem (uredi administracije), pokušati razgovor obaviti u zatvorskoj ćeliji, dvorištu, sobi za posjete ili knjižnici,
- tražiti mišljenje nadležne osobe u svezi s njenim prijedlozima za promicanje pitanja, koja su tema razgovora,
- ugovoriti sastanak na kojem će se razgovarati o rezultatima posjeta.

Ovisno o temi posjeta, potrebno je pregledati sljedeće evidencije, ukoliko postoje, kako bi se odabrali zatvorenici:

Evidencija u svezi s osobama lišenim slobode:

- po kategoriji zatvorenika,
- evidencija ulazaka i izlazaka,
- evidencija o stegovnim mjerama,
- medicinska evidencija.

Evidencija materijalnih sredstava za osobe lišene slobode:

- hrana, higijena, odjeća, posteljina, itd,
- lijekovi i medicinski materijal,
- obrazovni, športski i rekreacijski materijal.

Evidencija događaja iz svakodnevnog života u ustanovi:

- uporaba sile i vatrenog oružja,
- režim: obroci, rad, vježba, obrazovne aktivnosti, itd.,
- incidenti i stegovni postupci.

Redoslijed vođenja razgovora:

- predstaviti se i objasniti svrhu tematskoga posjeta,
- detaljno objasniti zatvoreniku što vi možete, a što ne možete uraditi, posebno da ne možete zastupati interese i potrebe pojedinačnih zatvorenika,
- NEMOJTE davati zatvoreniku vaše kontakt podatke – objasnite da će se obaviti i prateći posjet,
- naglasite povjerljivu prirodu razgovora – ukoliko se planiraju aktivnosti zagovaranja za pojedinačni slučaj, zatražite odobrenje zatvorenika,
- pratite pitanja na obrascu za izvješćivanje, ali ostavite dovoljno vremena da se osobe, s kojima se obavlja razgovor, osjećaju opušteno i iznesu svoje probleme za koje misle da su važni,

- koncentrirajte se na pojedinačne razgovore; u slučaju skupnih razgovora, zadržite se na tematici, identificirajte druge probleme, kako se pojavljuju i odgodite detaljne diskusije o njima za kasniju fazu,
- obavite razgovor izvan dometa čujnosti službenih osoba,
- jedan član tima za obavljanje razgovora treba voditi razgovor, a drugi treba voditi bilješke.

☑ Završni razgovor s ravnateljem zatvora:

- uvijek završite posjet završnim razgovorom s ravnateljem (ili dogovorite sastanak za kraj niza posjeta),
- cilj završnog razgovora je da se prenese sažetak otkrivenih činjenica i konkretnih pitanja,
- žurni slučajevi, posebno u svezi sa sprečavanjem mučenja i drugih oblika maltretiranja, trebaju biti odmah riješeni,
- u slučajevima gdje je primijećeno ozbiljno zlostavljanje, oni koji vrše posjete, trebaju se obratiti višim instancama, kako ne bi došlo do rizika od represalija, protiv onih koji su dali informacije.

C. Upitnik

Obrazac za izvješćivanje o posjetima zatvorima: Maltretiranje i stegovne mjere

Podaci o promatračima:

Br.	Ime i prezime	Titula:
1.		
2.		

Zatvor: _____ Nadnevak posjeta: _____

Kapacitet zatvora: _____ Broj zatvorenika: _____ Broj zatvorenica: _____ Osoba, s kojom se obavlja razgovor (čuvar, stražar, liječnik, zatvorenik, drugi): _____

I. Opće informacije o posjetu

Profil osobe s kojom se obavlja razgovor (dob, spol, itd.)

- Prezime: _____
- Ime: _____
- Spol : Muški Ženski
- Nadnevak _____ rođenja _____ (ili dob): _____
- Nacionalnost/Etnička pripadnost: _____
- Zanimanje: _____
- Osuđen za (za zatvorenike): _____
- Dužina kazne (za zatvorenike): _____
- Godine iskustva (za osoblje) _____

Napomena: Ako osoba, s kojom se obavlja razgovor, navede da je žrtva maltretiranja, ispunite Aneks I

(Ovo pitanje služi za ocjenu koliko je zatvorsko osoblje, odnosno zatvorenici, upoznato s postojećim mehanizmima za upućivanje – internim/ombudsmanu/NVO-ima, koriste li se (mogu li dobiti ikakvu pomoć), a ako ne, zašto ne, kao i njihovi rezultati?)

V. Druga relevantna pitanja u svezi s maltretiranjem

VI. Stegovne mjere/Samica

1) Opišite sustav stegovnih mjera:

(Za zatvorenike i osoblje: trebalo bi pokriti najmanje sljedeće: Koji su uobičajeni stegovni prekršaji? Koje stegovne sankcije se izriču? Koliko obično traju?)

Za osoblje: bilježe li se svi slučajevi u evidenciju i izvješćuju li se odgovarajući organi vlasti? Na koje vremensko razdoblje se određuje primjena sredstava za sputavanje i onesposobljavanje? Imaju li osobe pristup liječniku?)

2) Određuje li se samica; ako se određuje, u kojem trajanju i za koje prekršaje?

3) Jeste li upoznati sa slučajevima ponovljenog, dugotrajnog ili neodređenog trajanja samice?

Da Ne

Komentari:

4) Postoji li mogućnost podnošenja žalbe i je li korištena? Ako nije korištena, zašto nije?

5) Koji režim je na raspolaganju za zatvorenike u izolaciji?

VII. Druga relevantna pitanja u svezi sa stegovnim sankcijama/Samicom

VIII. Mjere prinude i uporaba mjera prinude

Opišite mjere prinude i uporabu mjera prinude, odnosno sredstava za onesposobljavanje:

(Za sve sudionike razgovora: koje se mjere prinude koriste? (lisice, lanci, luđačke košulje) i zašto? Postoje li bilo kakvi dokazi da se sredstva za sputavanje i onesposobljavanje koriste nerazmjerno, kada su u pitanju manjinske skupine?)

Dodatna pitanja za osoblje: evidentira li se svaki slučaj i izvješćuju li se odgovarajući organi vlasti? Koliko traje korištenje sredstava za sputavanje i onesposobljavanje? Imaju li te osobe imaju pristup liječniku?)

X. Druga relevantna pitanja u svezi sa sredstvima za sputavanje i onesposobljavanje ili uporabom sile

Aneks: Popunite, ukoliko obavljate razgovor sa zatvorenikom, koji je, navodno, bio žrtva maltretiranja

I. Okolnosti pod kojima je došlo do maltretiranja

Unesite sve informacije odgovaranjem na sljedeća pitanja:

1. Nadnevak i mjesto događaja i naknadnog mučenja, odnosno maltretiranja _____

2. Tko je izvršio maltretiranje, odnosno mučenje? (policija, zatvorsko osoblje, drugi zatvorenici ili netko drugi)

3. Je li itko informiran o maltretiranju? Ako jeste, koliko dugo nakon događaja?

4. Je li zatvorska uprava reagirala? Ako jeste, kada?

5. Opis maltretiranja: _____

6. Koje povrede su zadobijene kao rezultat maltretiranja? _____

7. Koji je razlog za maltretiranje? _____

8. Je li obavljen liječnički pregled? Ako nije, zašto nije? _____

9. Ako jeste, kada je obavljen? Je li pregled obavio zatvorski liječnik ili liječnik izvan zatvora?

10. Je li data odgovarajuća terapija za povrede zadobijene kao rezultat maltretiranja? Ako nije, zašto nije? _____

11. Je li medicinski pregled obavljen na način koji bi omogućio liječniku da pronađe dokaze povreda zadobijenih, kao rezultat maltretiranja?

12. Jesu li izdata bilo kakva medicinska izvješća ili uvjerenja? Ukoliko jesu, što su izvješća otkrila?

13. Ako je žrtva preminula u pritvoru, odnosno zatvoru, je li obavljena obdukcija ili forenzični pregled i kakvi su bili rezultati?_____
